

Mevsimlik Tarım İşçiliğinde Tekil bir Analiz: Karasu Fındık Toplama İşçileri

Sidar Çınar* - Kuvvet Lordoğlu**

Giriş

Tarımsal faaliyetlerin en temel iktisadi niteliği mevsimlere bağlı olarak bir değişimi içinde barındırmasıdır. Tarımsal üretim de istihdam edilen işgücü de bu bağlamda mevsimlere bağlı olarak bu sürece katılmaktadır. Üretimin niteliği ve çeşitliliği bu evrensel olguyu insanlık tarihi ile eş bir çerçeveye oturtmuştur. Bu sayede ilk tarımsal üretim göçebe toplumdaki yerleşikliğe geçişin ayırt edici bir niteliği haline dönüşmüştür. İlk tarım toplumlarının aynı zamanda ilk yerleşik toplumlar olduğuna dair ve bunların tarihinin İ.Ö. 8000'lere kadar uzandığını biliyoruz. Tarımsal üretimden dolayı ortaya çıkan artık ürün ve fazlanın toplumların tarım dışı alanlarındaki faaliyetlerini ve birikimlerini sağlamıştır.

Güney Amerika'da yapılan antropolojik çalışmalara göre tarım toplumunda üretim gerçekleştiren yerlilerin yıl içinde bir veya iki aylık sürelerde çalışıp yıl boyu yetecek kadar gıda üretimi stoklamaları ve yılın geri kalan kısmında üretici faaliyetlerde bulunmamaları kıtaya gelen İspanyol fetihçileri hayli şaşırtmıştır. İspanyol fetihçiler bu durumu yerlilerin "miskin" olmaları ile açıklamışlardır(1).

Sadece tarımsal üretim faaliyetleri değil tarım dışı alanlar da mevsimlere bağlı olarak işgücü piyasalarını etkilemektedir. Özellikle kentsel alanlarda yerleşimin artması ile bir dizi iş kolunda mevsimlik değişmelere bağlı üretim gerçekleşmektedir.

Biz bu çalışmada mevsimlik tarım işçiliğinin bütüne ait niteliklerini ele alıp ortaya çıkan temel çalışma sorunları bir bölge üzerinden yorumlamayı hedefliyoruz.

* **Sidar Çınar: Marmara Üniversitesi Çalışma Ekonomisi Doktora**

** **Kuvvet Lordoğlu: Marmara/Kocaeli Üniversiteleri Çalışma Ekonomisi Öğretim Üyesi**

Mevsimlik tarım işçiliği bir kavram olarak iki özelliği bir arada taşıdığı görülür: bunlardan biri işin mevsimlik özellikler taşıması diğeri ise ücretli işçilik niteliğidir. Bu iki özellik mevsimlik tarım işçilerinin işlerini olduğu kadar yaşam koşullarının da belirleyicisidir. Bu yüzden bu iki kavramın ifade ettiği anlam önem taşımaktadır.

Tarım işçilerinin işçileşme süreçleri farklı şekillerde açıklanmaktadır. Örneğin Afrika’da tarımda işçileşme süreci üzerine yapılan bir çalışma sadece ücretleriyle geçinen ve toprak sahiplerine tamamen bağımlı olan, bir toprağın mülkiyetine sahip olmayan kesimi tam proleterleşmiş olarak tanımlamıştır. Buna karşılık “yarı proleter” olarak isimlendirilecek bir başka grup vardır ki mevsimlik tarım işçileri bu grubun içinde de düşünülür. Bu gruplar hala bazı üretim araçlarına sahiptir. Bir miktar toprağın mülkiyetine sahip olarak küçük çiftçilikle uğraşanlar bu grupta sayılabildiği gibi kendi hesabına bağımsız çalışanlar ya da küçük çapta ticaretle uğraşanlar da söz konusu gruba dahil edilir. Esas olarak sadece ücretleriyle geçinmezler ve tarımdaki ücretli işlere mevsimlik olarak katılırlar(2). Oysa Marksist politik ekonomiye göre proleterleşmeyi topraktan tamamen kopmaya eşitlemek eksik bir yaklaşımdır. Çünkü proleterleşme sadece topraktan kopmaya eşitlenebilecek bir süreç değildir. Proleter, sadece üretim araçlarına sahip olmayan kişi değildir aynı zamanda bir grup işverenin ya da herhangi bir işverenin kontrolü altında olmaması da gerekir(3). Dolayısıyla burada proleterleşme sürecinde sadece mülksüzleşme değil herhangi bir işverene bağımlı kalmadan özgürce sözleşme yapma ve bu sözleşmeyi sonlandırabilme vasfı proleterleşme sürecinin diğer önemli bileşenidir(4). Ancak sonuç olarak modern tarımsal yapı içinde bulunmak ve böyle bir yapının ürünü olmak diğer taraftan da yıllık gelirin belirleyici kesimini ücret geliri olarak elde etmek yönünden bu kesimin işçi sayılması gerekmektedir (5) .

Diğer bir özellik olan “mevsimlik” göç etme olgusu tarımda mevsimlik işgücü ihtiyacının oluşundan kaynaklanmaktadır. Örneğin Martin, Amerikan tarımı çerçevesinde şöyle bir karşılaştırma yapar: kölelik çok fazla işgücüne ve uzun süreli olarak ihtiyaç duyulan ürünlerde ekonomik olarak daha uygun bir yöntem iken, mevsimlik tarım işçiliği nispeten kısa bir süre için ve çok sayıda işçiye ihtiyaç duyulması halinde rasyonel bir yöntem olmaktadır(6). Çok sayıda işçiye kısa bir süreli (mevsimsel) ihtiyaç duyulması Türkiye’de tarımın makineleşmesi ile açıklanmıştır. Tarımsal üretimin belli bazı aşamaları makineleşmediği için bu alanlarda işgücüne ihtiyaç duyulmaktadır¹. Dolayısıyla sadece bu

aşamalarda çalışmak için kısa süreli işgücüne başvurmak gerekir. Ayrıca Türkiye tarımında emeğin bolluğu bazı işlerin makineleşmesini ekonomik olmaktan çıkarmaktadır(7).

Ancak tarımda bu tür kısa süreli işlerin hala var olabilmesi makineleşme ya da ürün özelliğinin yanında bir de bu işlerde çalışmak isteyecek emeğin miktarına bağlıdır. Dolayısıyla tarımda mevsimlik göçün tek nedeni işverenlerin bu yönde bir talep oluşturması değildir. Aynı zamanda geçici olarak göç etmeye, kısa süreli işlerde çalışmaya istekli bir kesimin de bulunması gerekir. Mevsimlik tarım işçilerinin bu tür özellikler gösterebilmesi için bunların iş alternatiflerinin oldukça sınırlı olması gerekir. Bu açıdan bakıldığında konuyla ilgili yapılan araştırmalara göre mevsimlik tarım işçileri tarım sektörünün vasıf gerektirmeyen işlerinde yoğunlaşırlar(2,6,8). İş alternatiflerinin bulunmayışı vasıf seviyesinin düşük olması birlikte düşünüldüğünde, ortaya işgücü piyasasında hareketlilikleri sınırlanmış işçilerin bu işlere daha çok yöneldiklerine dair bir sonuç çıkmaktadır. Sonuçta böyle bir kesimin var olması da işverenlerin ucuz ve mevsimlik emek kullanabilecekleri ürünlere daha fazla yönelmesine neden olur(6).

Mevsimlik tarım işçisi olarak emeklerini arz edenler açısından bakıldığında bu işçi kesiminin dezavantajlı olarak nitelenen bazı gruplardan oluştuğunu iddia etmek için yeterli kanıt vardır. ABD’de yapılmış çok sayıda araştırmaya göre yasal korumadan yoksun tarımsal işgücünü oluşturanların genç, Meksikalı ve Hispanik kökenliler olduğu anlaşılmaktadır(9). İspanya’da Afrikalı göçmen işçiler kayıt dışı olarak mevsimlik tarım işçiliği yapmaktadırlar(8). Norveç’te ise tarımda mevsimlik işçi olarak Doğu Avrupalıların çalıştığı görülmektedir(10).

Bu noktada ‘Türkiye’de mevsimlik tarım işçileri kimlerden oluşmaktadır?’ sorusuna cevap arandığında bazı toplumsal değişimlere yakından bakmak gerekecektir. Özellikle mevsimlik tarım işçisi arzını ve boyutlarını belirleyen toplumsal değişkenler önem taşımaktadır. Bu toplumsal değişimlerden ilki, 1950’lerde tarımda makineleşme ve arazi mülkiyet yapısındaki değişimlerin ardından kırsal alandaki üretim ilişkilerinin çözülmesi ile başlayan değişim sürecidir. Kırsal dönüşüm sürecinde özellikle 1965 ve sonrasında mutlak bir çelişkiye dönüşmeye başlayan toprak sahipleri ile ortakçılar arasındaki üretim

ilişkileri ortakçılarının topraklarından kovulmaları ile sonuçlanmıştır(11). Bu sürecin ortakçı ve yarıcılardan ne boyutta bir işgücü fazlası yarattığının anlaşılabilmesi için topraksız köylülere dair sayısal verilere bakılabilir. Çizelge 2’de görülebileceği gibi topraksız aile oranının en yüksek olduğu kentler Güneydoğu Anadolu’da yoğunlaşmıştır.

Çizelge: 1 Topraksız Aile Oranları

Yıl	Topraksız aile oranı (%)
1913	8,0
1927	17,0
1950	14,5
1963	9,1
1968	17,5
1973	21,9
1981	27,2

Çizelge: 2 Topraksız Aile En Yüksek olduğu kentler

Kentler	Oran (%)
Bingöl	39,3
Mardin	40,9
Siirt	42
Hakkari	45
Diyarbakır	46,9
Şanlıurfa	55

Kaynak: Necdet Oral, **Türkiye Tarımında Kapitalizm ve Sınıflar**, Ankara: Ziraat Mühendisleri Odası, 2006, s.48, 327

Güneydoğu’da ortakçı yarıcı olarak çalışanların yoğunlaşmasına ek olarak topraksız köylü sayısını daha da artıran bir başka etken küçük toprak sahiplerinin arazilerini kaybetmeleridir. Diyarbakır’daki değişim buna örnek verilebilir. Bu kentte 1950-1980 arasında 5 hektardan küçük işletmelerin oranı %67’den %58’e düşerken, işledikleri arazi miktarı da %29’dan %7,9’a düşmüştür. Buna karşılık 5 hektardan büyük işletme arazilerinde ise %21,1 oranında büyüme gerçekleşmiştir. Bu süreci sadece nüfus artışından kaynaklanan ve miras paylaşımı ile açıklamak mümkün değildir. Büyük işletmelere doğru bir devir ve satın almalar ile bu toprak devri yaşanmıştır. Aynı doğrultudaki değişim Türkiye genelinde de görülmüş olmasına rağmen Güneydoğu bölgesinde bulunan büyük işletmeler %9 civarında daha fazla arazi kazanmışlardır. (12)

Üretim yapısının dönüşümü ile ortaya çıkan işgücü fazlası sayesinde tarımda ücretli işçilik bir yandan tarımda makineleşme diğer yandan ortakçılık sistemi kaybolmaya başlamıştır. Bu süreç içinde ortaya çıkan topraksız köylülerden oluşan geniş bir işgücü fazlası tarımdaki ücretli işçi istihdamını arttırmıştır(13). Aynı dönem içinde topraksız köylülere göre küçük toprak sahiplerinin kentlere olan göçlere daha fazla katıldıkları ifade edilmektedir(7). Çünkü küçük (geçimlik üretim yapan) köylüler toprak sahipliğinden kaynaklanan sermayeleriyle kente göçü finanse etmişlerdir.

Ortakçı-yarıcı ilişkilerinin çözülmeye başlaması ile ortaya çıkan topraksız köylüler ise dönüşüm sürecinin en dikkat çekici toplumsal gelişmesinin, yani kente göçün, önemli bir aktörü olamamışlardır. Konuyla ilgili iki önemli etken ön plana çıkar. Birincisi 1960'lara kadar *ortakçılık* değişim sürecine girmesine rağmen tarımsal alanlarda geçerli bir geçinme yöntemi idi. Bu durumun devam etmesi ortakçıları toprağa bir süre daha bağlı tutabilmiştir. Oysa büyük kentlere göçün kitleler halinde gerçekleştiği ve kentsel kaynaklara ulaşmanın sonraki dönemlere göre daha kolay olduğu bir aşamayıydı. Bu süreçte ortakçı yarıcılarının göç sürecinde ön plana çıkmamasına gösterilecek en iyi kanıt 1955-1960 döneminde en fazla göç veren bölgelerin Karadeniz ve Doğu Anadolu'nun kuzeydoğusu, kısmen de İç Anadolu olmasına rağmen Güneydoğu Anadolu bölgesinin kente göçte daha gerilerde olmasıdır(14). Yapılmış bazı araştırmalarda bu eğilimi doğrular nitelikte ipuçları görmek mümkündür. Örneğin Erder'in kentsel gerilim adlı çalışmasında araştırmaya katılan görüşmecilerden biri 1960'ların sonlarına doğru başlayan Anadolu göçünde Karadeniz'in öne çıktığını söylerken bir başka görüşmeci 1970lerde kurulmaya başlayan mahallede ağırlıklı olarak Erzincan, Sivas, Ordu, Giresun gibi bölgelerden göç edenlerin yaşadığını ifade etmiştir(15). Bu veriyle uyumlu olarak 1950-1960 arasında İstanbul'a en çok göç veren üç bölge sırasıyla Karadeniz, İç Anadolu, Doğu Anadolu'dur(16). İkinci etken ise 1960larda geleneksel ilişkilerin tam anlamıyla çözülme aşamasında ortakçı ve yarıcılarının kente göçlerini finanse edebilecek bir toprağa sahip olmamaları nedeniyle kentlere göçte geri planda kalmış olabilmeleridir. Dolayısıyla kırsal dönüşümde küçük üreticiler ve topraksız köylüler için alternatif iki yol olarak düşünülen kente göç etmek ve tarımda ücretli işçi olarak çalışmak seçeneklerinden Güneydoğu'da yaşayan topraksız köylülerin payına tarımda ücretli işçi olmak daha fazla düşmüştür(17).

Tekeli ve Erder'in ifade ettiği gibi kırsal dönüşümün ardından kırsal kesimin işverenleri olan büyük toprak sahipleri kentlerdeki benzer şekilde marjinal bir kesim ortaya çıkarmışlardır. Bu yolla da kırsal bölgedeki nüfusun kısmen stabilize olmasına neden olmuşlardır(7). İşte kırsal alandaki bu marjinal kesimin de ortakçılık-yarıcılıktan topraksız köylülüğe doğru bir dönüşüm yaşayanlardır. Bunların mevsimlik tarım işçiliğine daha fazla yöneldikleri iddiasını destekleyen bulgular vardır. Adana'da pamukta çalışan mevsimlik tarım işçilerini konu alan bu araştırmaya göre 1960lı yılların ortalarından itibaren tarım işçilerinin geldikleri yörelerde makineleşme nedeniyle topraktan kovulan ortakçıların sayıları giderek artmıştır. Adana'ya önceleri Hatay ve Silifke'den mevsimlik tarım işçisi gelirken, daha sonra doğu ve özellikle de Güney Doğu Anadolu'dan (Diyarbakır ve Şanlıurfa) mevsimlik tarım işçisi gelmeye başlamıştır. Araştırmaya katılan mevsimlik tarım işçilerinin %65 gibi önemli bir kısmı eskiden ortakçılık yaptıklarını ve bu grubun %77'si de toprak sahibinin zorlaması ile ortakçılığı bıraktıklarını belirtmiştir(5) .

Zorunlu Göç

Kırsal dönüşümün ardından güneydoğu'daki topraksız köylülerin mevsimlik tarım işçiliğine daha fazla yönelmelerinden sonra zorunlu göç süreci güneydoğuda mevsimlik işçi arzını artıran ikinci önemli gelişme olmuştur. Göçün yöneldiği bölgenin büyük kentleri olan Diyarbakır, Van, Şanlıurfa gibi Güneydoğu ve Doğu kentleri ekonomik sebeplerle göç veren yerler olmalarına rağmen zorunlu göçle nüfusları hızla artmıştır. Bu arada batı kentleri sayılabilen Mersin, Adana, İzmir ve İstanbul'da zorunlu göçten payına düşeni almıştır. Ancak bu nüfusu istihdam edebilecek bir ekonomik alt yapı oluşmamıştır. Zorunlu göçmenler üzerine yapılmış araştırmalar bu kesimin en büyük sorunları olarak işsizliği gördüklerini ifade etmişlerdir(18).

Güneydoğu Anadolu'daki kent merkezlerine göç eden zorunlu göçmenler buralarda ciddi bir işgücü fazlasının oluşumuna neden olmuşlardır. Yaşadıkları yerlerde iş bulamayan zorunlu göçmenler için mevsimlik tarım işçiliği dışında fazla bir alternatif kalmamıştır. Nitekim güneydoğu kentlerine yerleşmiş zorunlu göçmenlerle ilgili yapılmış bazı araştırmalar bu göçle mevsimlik tarım işçiliği arasındaki bağın güçlü olduğunu ortaya koymaktadırlar(18-20). 1980 öncesinde de güneydoğu mevsimlik tarım işçisi olarak

geçinme konusunda öne çıkan bir bölge iken zorunlu göç ile geçinme sorunu daha da artmıştır.

Bu toplumsal gelişmeler güneydoğudan daha fazla mevsimlik tarım işçisinin ortaya çıktığını göstermektedir. Güneydoğunun mevsimlik tarım işçiliğine kaynaklık etmesindeki en önemli etken hem kırsal dönüşümün ardından hem de zorunlu göçün gerçekleştiği süreçte yaşanan toplumsal değişimlerde devletin düzenleyici olarak rol almaması yeni toplumsal yapıların güç ilişkileri çerçevesinde şekillenmesinden kaynaklanmaktadır. Devletin toplumsal değişimde rol oynamamasının kentsel yansımaları üzerinde sıklıkla durulan bir konu olmasına rağmen kırsal alanda neler yaşandığı üzerinde aynı yoğunlukta durulmamıştır. Oysa kırsal alanlarda kentlerdeki marjinal kesimlerin ağır çalışma koşullarını hiç de aratmayan mevsimlik tarım işçileri bulunmaktadır.

Mevsimlik İşçilik ve Tarım Aracıları

Mevsimlik tarım işçilerinin çalışma yaşamları da devletin düzenleme alanının dışında kaldığını vurguladık². Bu noktada sadece 2010 yılında yayınlanan bir genelge bulunmaktadır(4). Devletin düzenleyici rolünü üstlenen ve mevsimlik tarım işçilerinin geleneksel olarak çalışma ilişkilerini biçimlendiren yörelere göre değişik biçimde adlandırılan tarım araçları bulunmaktadır.³ Bu tarım araçlarının yeni oluşan güç dengeleri içinde büyük toprak sahiplerinden çok köylüye yakın ve köylülerce güvenilir bir temsilci olarak ortaya çıkmıştır. Büyük toprak sahiplerine karşı koyması elçiyi yeni ortaya çıkan önderlerden biri haline getirmiştir(13). Ancak yine de aracının konumuna şüpheyle yaklaşılması gerekir çünkü araçlar tarım işçilerinin emekleri üzerindeki denetimlerini olabildiği kadar ellerinde tutmaya çalışırlar. Böyle bir bağımlılık ilişkisinin kurulabilmesinin ana nedenlerinden biri aracı ile işçi arasındaki ilişkinin tamamen akrabalık, hemşerilik, komşuluk gibi ilişkiler üzerinden biçimlenmesidir. Dolayısıyla işçiler ve araçların ilişkileri güven, karşılıklı bağımlılık, sadakat, dayanışma gibi birincil ilişki kodlarıyla tanımlanır(21). Bu ilişkilerin, özellikle de akrabalığa dayanması halinde, yaşa, cinsiyete ve topluluk içindeki statüye dayalı olarak oluşan hiyerarşi ile birlikte düşünülmelidir. Bu olgu aynı zamanda işçilerin kendi emekleri üzerindeki denetimi aracıya devrettikleri bağımlılık ilişkisinin de bir nedeni ortaya çıkmaktadır.

Bağımlılığı güçlendiren ve aynı zamanda da işçiler üzerinde aracının nüfuzunu da artıran diğer bir önemli etken aracı ile işçi arasındaki borçlanma ilişkisidir(13). Borçlanma, araçların yoksul işçilere özellikle çalışmadıkları kış aylarında ve henüz ücret almadıkları çalışma dönemlerinde sonra ücretlerinden kesmek üzere borç vermeleri ile kurulur. Bu durum işçinin hâlihazırda çalıştığı aracından başka bir aracı ile çalışamaz duruma gelmesine neden olur(4). Sonuçta işçilerin, emekleri üzerindeki denetimi kaybettikleri bir ilişki biçimi doğmaktadır.

İşçilerin işveren karşısında bir ölçüde korunmasız konumları araçları, mevcut sömürü ilişkisine rağmen, onları yaşamları için vazgeçilmez hale getirmiştir. İşçinin işveren karşısındaki güçsüz konumu fazlasıyla orantısızdır. Tüm çalışma dönemine dair kararları işveren kendi istediği gibi verebilmektedir. Araştırma esnasında bir işverenin ücretlerin nasıl belirlendiğine ilişkin açıklaması bu keyfiliği net bir biçimde göstermektedir: *“Kaymakamlık, bazı muhtarlar, ziraat odası toplanıp ‘işçinin fiyatını’ belirlerler. Ama vatandaş ona pek kulak da asmaz. Kahvenin camlarına falan asarlar. Aşağı yukarı o fiyat oluyor ama onu önemsemiyorlar. Kaymakamlık belirlemiş bu ücreti verelim demiyorlar.”*

Hatta bundan daha da fazlası işverenlerin ücretleri ödemediği durumlara da rastlanır. Örneğin bir araştırmaya göre işverenlerin, işçiler çalışmaya başlamadan önce aracı ile kararlaştırdıkları koşullara uymamaları sık görülen bir olaydır. Ayrıca ücretlerin verilmemesi de işçilerin alıştığı bir hak ihlalidir(5). Benzer şekilde araştırma sırasında bir işçi daha önce fidan dikimi işinde çalışırken, işverenin, işi iyi yapmadıkları gerekçesiyle ücretlerini ödemediğinden bahsetmiştir.

Ayrıca işveren bir işçiyle ya da işçi grubunun tamamıyla çalışmak istemezse, istemediği işçiyi yada tüm işçileri hemen işten çıkarabilir. Bu konuda işvereni söz konusu kararından vazgeçirebilecek herhangi bir güç odağı bulunmamaktadır. Örneğin işveren bir görüşmeci işçileri işten çıkarma konusunda tek belirleyici olduklarını şu şekilde ifade etmiştir. (işçiler) *“İyi çalışmadıkları zaman akşam (işverenler) ‘sizinle daha çalışamayız’ diyebiliyorlar.” “Bazen işveren işçiyi çok tembel diye beğenmiyor, onları yolluyor başka işçi alıyor.”*

Mevsimlik çalışma döneminde işveren işçilerine dair herhangi bir sorumluluk üstlenmemektedir. Klasik iş hukuku açısından işverenin işçisine karşı bir yükümlülüğü

bulunmamaktadır.⁴ Barınma, beslenme ve ulaşım bu bağlamda dikkate alınacak alanlardır. Örnek olarak mevsimlik tarım işçilerinin barınma yerlerinin belirlenmesi bu açıdan önem taşır. Burada işveren, işçilerin yaşadıkları yerden çalışacakları yere taşıma masraflarını azaltmak gibi bir amaçla barınma yerlerinin çalışma yerlerine yakın olmasını tercih etmektedir. Diğer yandan iş kazası ve hastalık durumunda işçinin sorununa çözüm bulmak tamamen işverenin kişisel kararına bağlı kalmaktadır. Ayrıca işveren, işçilerin çalıştığı süre boyunca beslenme giderlerine karışmaz. İşverenlerin bu sorumluluklardan herhangi birini üstlenmesi tamamen kendi kararına bağlıdır. Bu konuda onlara yükümlülük getiren hiçbir yasal düzenleme bulunmamaktadır. İşverenlerin bu tür davranışlarına ilişkin anlatılanlar oldukça çarpıcıdır: *“Bazen işveren ikramda bulunur çay meyve helva ekme öğleden sonra. Ama herkes de yapmaz.” “(işverenler) fındıkları biter bitmez akşam dahi olsa işçilere ‘hadi yerimi boşaltın’ diyorlar. Hemen o anda işçilerin kaldığı yerin suyu ve elektriği kesiliyor, işçilerin eşyalarını dışarı atıyorlar. Bazen işçilere sebze ve meyve getirirler ama bunu işçiler iyi çalışırsa yaparlar. Bazıları işçiler hastalandığında onları doktora götürürler. Çalışılmayan günün de ücretini öderler. Ama bazıları da on dakika eksik çalışıldığında dahi işçilerin ertesi gün on dakika fazla çalışmalarını istiyorlar”*⁵.

Bu bulguların gösterdiği en açık sonuçlar güneydoğulu işçilerin işveren için maliyetinin çok düşük olması ve işçi arzının çok fazla olmasıdır⁶. Ücret dışında, eğer işveren istemezse hiçbir sosyal yardımda bulunmaz. Kendiliğinden gelirler, tüm sorunları kendi kendilerine çözerler, çözemelerse de işverenden herhangi bir talepleri olmaz. Bir işverenin şu karşılaştırması buna iyi bir örnektir: *“(işverenler) aşağı yukarı yirmi sene önce Trakya’dan, Balıkesir’den, Romanlardan (işçi) getiriyorlardı. Onlar doğulular gibi değil, gidilecek, arabayla alınacak. Biraz daha nazik onlar. Onlarla uğraşması zordur, masraflı. Bunlara yer göstermesen de çadır kurar kalırlar.”*

Mevsimlik Tarım İşçiliği ve Çalışma Koşulları

Mevsimlik tarım işçileri bir yıl içinde birbirinden farklı yerlerde çalışırlar (22-23). Tarım ürünlerinin hasat mevsimine göre değişik yerlerde çalıştıktan sonra ancak birkaç aylarını evlerinde geçirebilirler(23). Her bölgede çalışma ve yaşama koşulları değişmektedir. Ancak çalıştıkları bölgeler arasında bu açılardan çok büyük farklılıklar olduğu söylenemez. Farklı yerlerde çalışan işçilerin yanında bazıları sadece bir yerde çalışıp yılın kalan dönemini işsiz geçirirler ya da kentsel alanlarda geçici işlerde çalışırlar(24).

İşsizlik mevsimlik tarım işçileri için en sık karşılaşılan bir sorundur. Çünkü çoğu işçi ailesi için çalışılan aylar dışında yılın geriye kalan kısmını kazandıkları ile geçirmek zorundadırlar. Yoğun işsizlik baskısı işçilerin düşük ücretlere razı olmalarına sebep olmaktadır. Örneğin “*bütün sene burada ne kazandıysak onunla geçiniyoruz, başka hiçbir gelirimiz yok*” diyen bir kadın mevsimlik tarım işçisi ailesindeki erkeklerin de başka hiçbir yerde çalışmadığını zaten Diyarbakır’da iş olanaklarının olmadığını ifade etmiştir. İşsizlik, mevsimlik tarım işçilerinin en fazla şikâyet ettikleri konulardan biridir(25). Bu noktada doğu ve güneydoğu’da, büyük toprak sahipleri ve aşiretler çevresinde örgütlenen feodal yapı daha hâkim olduğu için bu yapı içerisinde işsizliğin daha yüksek çıkmasının kaçınılmaz olması nedeniyle tarımda işsiz kalma riskinin bu bölgelerde daha yoğun olduğu ifade edilmiştir(26). Bunun yanında zorunlu göç mağdurlarının mevsimlik tarım işçiliğine daha fazla dâhil olmasıyla birlikte doğu ve güneydoğu bölgelerinin kent ve ilçe merkezlerindeki işsizlik oranları da bölgede mevsimlik tarım işçiliğine doğru bir yönelmeye sebep olmuştur.

Mevsimlik tarım işçilerinin yaşadıkları bu yoğun işsizlik ve bazı durumlarda çalıştıkları birkaç ayın geliriyle bütün yıl geçirmek zorunda olmaları ailelerin çocuk ve yaşlı üyelerinin de mevsimlik tarım işçisi olarak çalışmalarına neden olmaktadır. Tüm aile bireylerinin hep birlikte çalışmaya gitmeleri daha önce ifade edilmiş olmasına rağmen araştırma sırasında yakın akrabalarla beraber çalışmaya gelen çocuklar ve gençlerinin olduğu da görülmüştür.

Mevsimlik tarım işçilerinin yaşadıkları işsizlik bununla sınırlı değildir. Çalışmak için gittikleri yerlerde şayet araçları yoksa iş bulamamaları da olasıdır⁷. Bu durum işçiler için karşılıklarına çıkabilecek en kötü ihtimallerden birisidir. Çünkü bazı işçiler gelmeden önce yaşadıkları yerlerde çalıştıkları dönemde tüketmek üzere borçlanarak gıda maddeleri alırlar. Bu harcamaları da döndüklerinde kazandıkları ücretlerinden öderler. Ayrıca çalışmadıkları aylarda yine tek gelirleri birkaç ayda kazandıkları paradır. Dolayısıyla çalışma ve yaşama koşulları ne kadar kötü olursa olsun bu süreyi mutlaka çalışarak geçirmek zorundadırlar. Nitekim işçilerden birisi bahçe sahipleri çok kötü davrandığı zaman işi bırakıp bırakmayacakları sorusuna “*idare ederiz, işi bırakmayız. O zaman buralara kadar boşu boşuna gelmiş oluruz*” şeklinde cevap vermiştir.

Çalışma ilişkilerindeki korunmasızlıkları ve işsizlik tehdidi bir arada düşünüldüğünde ücretlerinin düşük olması şaşırtıcı değildir. İşçilerin neredeyse tamamı uzun çalışma saatlerine ve kötü yaşam koşullarına karşılık ücretlerinin çok düşük olmasından şikâyet etmektedirler. Örneğin, fındık işçileri genel olarak “aldıkları ücretin çok düşük olduğunu, emeklerinin karşılığını alamadıklarını, masrafları çıkardıktan sonra geriye çok az para kaldığını” düşünüyorlardı. Ancak başka bir seçeneklerinin olmaması, sosyal korumanın tamamen dışında kalmaları, mevsimlik tarım işçilerini düşük ücret karşısında olanaksız bırakmaktadır.

Fındık toplama işinde çalışan mevsimlik tarım işçilerinin Sakarya’da bir önceki yılda 21 lira iken 2010 sezonunda günlük yevmiyeleri 22 liraydı. Bu ücretler TÜİK’in yayınladığı Tarımsal İşletmelerde Ücret Yapısı 2010 verilerine göre daha düşüktür. Bu verilere göre fındık hasadında kadınların günlük ücretleri 26,84 ve erkeklerin günlük ücretleri 27,27 liradır(27).

İşçiler giderlerinin fiyat artışlarıyla karşılaştırıldığında ücretlerindeki artışın çok küçük kaldığından şikâyetçidirler. Bir aracı yol masraflarındaki artışı örnek vermiştir: “geçen sene 1 milyara araba getiriyordum bu sene 1800’e getiriyorum.” Her şeyin fiyatının artmasına karşılık ücretlerinin artmaması, mevsimlik tarım işçilerinde emeklerinin karşılıklarını alamadıkları düşüncesine neden olmaktadır. Ayrıca bu düşüncenin mevsimlik tarım işçileri arasında yaygın bir durum olduğunu başka araştırma sonuçlarına da aynı şekilde yansımından anlıyoruz(28).

Düşük ücretlerine karşın çalışma saatleri günde 12 saat hatta bazen daha fazladır. İşe başlama ve bırakma saatlerinin belirli bir kuralı yoktur. Bir işverenin ifadesiyle “ortalama 12-13 saat çalışırlar. Sabah 7 akşam 6.30 arası, öğlen 1 saat kadar mola” çalışma saatleri geçerlidir⁸. Ancak çalışmanın akşam 6.30’da biteceğinin bir garantisinin olmadığı da ortadadır. Bu durumda haftalık tatil günü de telaffuz bile edilmez. Ayrıca işçilerin kendileri de haftalık tatil günü fikrine sıcak bakmayabilirler. Onlar, para biriktirmek için, olabildiğince çok çalışmak isteyeceklerdir.

Bazı tarım ürünlerinde ya da işlerinde çalışırken işin koşullarına ve hava şartlarına bağlı olarak eldiven, maske, şapka gibi araçlara ihtiyaç duymaktadırlar. Örneğin fındık toplarken eldiven kullanmak gereklidir. Eldiven kullanan işçiler eldivenlerini kendilerinin aldıklarını

söylemişlerdir. Ayrıca bazılarının çoraplardan kendilerine eldiven yaptıkları görülmüştür. Bir kısmı da işverenlerinin eldiven kullanmalarını istemediği için kullanamadıklarından bahsetmiştir. İşverenin gerekçesi de eldivenin çalışmayı yavaşlattığını düşünmeleridir.

Çalışma koşullarının ağırlığına rağmen mevsimlik tarım işçileri işleri üzerinden bir sosyal güvenlik kurumuna bağlı değiller. Örneğin 2011’de hanehalkı işgücü anketine göre tarım sektöründe sosyal güvenlikten yoksun çalışanların oranı % 83,5’tür(29). Tarımda sosyal güvenlik kapsamında olmamaları çalıştıkları süre içinde iş kazası, meslek hastalığı veya ölüm hallerinde herhangi bir kurumsal destek görmemelerine neden olmaktadır. Bu durumda sorunlarını kendi aralarında ya da araçlar yardımıyla çözmek zorunda kalmaktadırlar.

Bu kitlenin belirgin bir yoksulluğuna karşın sosyal hizmetler ve sosyal yardımlar açısından bir potansiyel taşımaktadırlar. Nitekim mevsimlik tarım işçilerinin dâhil olduğu tarım sektöründe çalışanlar yoksulluk riskinin en yüksek olduğu gruptur. Tarım sektöründe çalışanlarda yoksulluk oranı, 2008 yılında % 37,97 iken 2009 yılında % 33,01 olarak tahmin edilmiştir(30). Buna rağmen sosyal yardımlardan yararlananlara hiç rastlanmamıştır. Sağlık sigortası açısından bakıldığında durum biraz daha iyidir. Görüşülen işçilerin tamamı Yeşilkart kullandıklarını ifade etmişlerdir. Ancak genel olarak bakıldığında Yeşilkart uygulamasının da mevsimlik tarım işçilerinin çok önemli bir kısmını kapsamadığı ifade edilmektedir(31.)

Mevsimlik tarım işçilerinin çalışmaya geldikleri yerlerin yerli halkıyla farklı diller konuşmaları, bazılarının Türkçe bilmemesi işçilerin koşullarını zorlayan bir başka etkidir. İşverenler işçilerin konuştuklarını anlamadıkları için onlara daha fazla şüpheyle yaklaşabiliyorlar. Örneğin bir işveren işçilerle ilgili olumsuzluklardan bahsederken işçilerin dillerini anlamamalarına da değinmiştir: *“bazıları Türkçe ‘çalışın’ dedikten sonra Kürtçe ‘işinize bakın, ne acele edeceksiniz’ diyorlarmış. Buradaki insanlar nasıl olsa Kürtçe anlamıyor.”*

Mevsimlik Tarım İşçilerinin Gündelik Yaşamları

Mevsimlik tarım işçilerinin çalışma koşullarının zorluğu geçici yaşam koşullarının zorluğu ile birlikte artmaktadır. Yaşam koşullarının zorluğu çalışacakları yere yaptıkları yolculuklar ile başlar. Kamyon kasalarında yapılan yolculuklar şayet kaza ile sonuçlanırsa

gündelik medyanın bir bölümün kısa bir süre ilgisini çeker (32-34) Mevsimlik tarım işçileri ile yapılan görüşmelere göre trafik denetimlerinin artması kamyonla yolculuk yapanların sayısını azaltmış ancak bunun yerine dolmuşla yapılan yolculuklar artmıştır. Yol masrafinin daha ucuza gelmesi için 14 kişilik dolmuşta 20 kişi alınarak yapılan yolculuklar yine ciddi can kayıplarına davetiye çıkarmaktadır.

İşçilerin çalıştıkları süre içinde yaşamlarını sürdürdükleri geçici barınma yerleri ikiye ayrılabilir. Bazı işçiler evlerinden gelirken yanlarında getirdikleri branda, bez, naylon gibi malzemelerle kurdukları çadırlarda kalırlar. Bazıları da işverenin eski evini kullanabildikleri gibi bazı işverenler işçilerin barınmaları için çok odalı ev benzeri yapılar inşa etmişlerdir.

Çadır yerleşimlerinde, çadırlar doğrudan toprak zemine kurulmuştur. Bu çadırlar sadece uyumak için kullanılır, tüm aile bireyleri tek göz çadırlarda birlikte uyumaktadırlar. İşverenlerin eski evlerini ya da işçi barınaklarını kullananlar bu mekânların daha korunaklı olması ve elektrik tesisatının bulunması nedeniyle çadır yerleşimindekilere göre daha şanslıdırlar. Ancak yine tüm aile bireyleri bir arada tek bir odada uyumaktadırlar. Aslında hem çadırlar hem de bu barınaklar bir yaşama alanı olmaktan çok işçilerin eşyalarını güneş, yağmur gibi iklim koşullarından korumak ve uyumak için kullandıkları yerlerdir (24).

Temiz suya erişim işçiler için oldukça sorunlu olan bir başka konudur. Su ihtiyacı tamamen kadınların omzundadır. İşçi kadınlar yakındaki bir yerden bidonlarla su taşırlar. Suyunu kullandıkları kaynakların özellikle içme suyu olarak kullanmak için ne kadar elverişli olduğu ise hiçbir şekilde belli değildir.

Suyun temin edilmesinin sorunlu olmasının yanında her iki yerleşim şeklinde mutfak, banyo ve tuvalet olmaması yaşamı daha da zorlaştırır. İşçiler, banyo ve tuvalet için bez ve sopalarla geçici çözümler bulmuşlardır. Ayrıca suyu taşımak ve ısıtmak zor olduğu için kişisel hijyenin sağlanması da oldukça zor olduğu gibi çoğu durumda sadece bir tane derme çatma tuvaletin bulunması yaşam koşullarını oldukça sağlıksız bir hale getirmektedir.

Bursa Tabip Odası'nın bir işçi yerleşimine dair benzer gözlemleri bu ortamların sağlıksızlığını ortaya koymak adına daha açıklayıcı ifadelerle yer vermektedir: “yerleşim

alanı, alana daha ilk varıldığında pek çok sorunu gözler önüne sermektedir. Burada yaşayan insanların neredeyse temel yaşam ihtiyaçlarının hiçbirisi karşılanmamaktadır. Yaklaşık 250-300 civarında olan hanenin çok ilkel şartlarda barınma koşullarına sahip olduğu gözlenmiştir. Yaklaşık 1300 kişinin yaşadığı bu yerleşimde barınma son derece ilkel koşullarda, toprak üzerine yerleştirilmiş el yapımı çadırlarla sağlanmaktadır. Bu barınma alanında temiz içme ve kullanma suyu yoktur. Su ihtiyaçları bölgede açılan artezyen kuyulardan sağlanmaktadır. İki kuyudan alınan numunelerden birinde suyun görünümünün bulanık olduğu gözlenmiştir. Orada yaşayanlar tarafından suların bakteriyolojik ve biyokimyasal analizlerinin hiç yaptırılmadığı söylenmektedir. Çadırların toprak zemin üzerine oturması nedeniyle yağışlı havalarda su baskınları olduğunu ifade etmektedirler. Çadırlara elektrik sağlanamamıştır. Kanalizasyon bulunmamaktadır. Temizlik ihtiyaçlarını gidermek için evlerin birkaç metre ötesinde etrafı bezlerle kapanmış üstü açık tuvalet ve banyo olarak düzenlenmiş yerler vardır. Bu alanların hijyen koşullarından bahsetmek mümkün değildir. Yemek pişirmek için yine bezlerle çevrilmiş alanlar mutfak olarak kullanılmaktadır. Barınma alanında yaşayanlar çöplerin toplanmadığını ayrıca ilaçlamanın da yapılmadığını ifade etmiştir. Katı atıklar yerleşim alanının her tarafına serpilmiş, biriktirilmiş olarak göze çarpmaktadır”(35).

Mevsimlik tarım işçilerinin tüm yoksunlukları onların sosyal yaşamlarını da önemli ölçüde zorlaştırmaktadır. Karasu’da yaşayan bir işverenin işçi yerleşimlerine ilişkin sözleri bunu doğrular niteliktedir: *“buldukları yerde çok aşırı bir çevre kirliliği oluşturuyorlar” çöpleri, tuvalet ihtiyaçları oluyor. “onlar için normal olan bir şey bunlar için anormal, tuvalet gösteriyorsun onlara, onlar başka yerlere gidiyorlar. Orada alışmış, orada normal.”*

Açıklama sadece mevsimlik tarım işçilerinin yaşam koşullarından bahsetmemektedir aynı zamanda işçilerin yerli halka göre modernlikten uzak olduğu, kendileriyle işçilerin davranışlar, yaşam tarzları bakımından aslında çok farklı oldukları düşüncesinin ne kadar içselleştirildiğini de göstermektedir. Bu durumda barınma koşullarının elverişsizliği aynı zamanda onların yerli halkla iletişim kurmalarını engelleyen ve dışlanmalarına sebep olan bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü yerleşimlerin kötü koşulları işçilerin yoksulluklarını daha fazla görünür hale getirmektedir. Bazı işçiler özellikle yaşama koşullarının kötü olması nedeniyle yerli halkın kendilerinden uzak durduklarını

düşünmektedirler. İşçilere yerli halkla iletişimlerinin kopuk olmasının sebeplerinin neler olabileceği sorulduğunda bazıları asıl sebebin yoksullukları, yaşam koşullarının elverişsizliği olduğunu “*sen hiç dilenciyle konuşur musun*”, “*biz burada Çingene gibiyiz*” ifadeleriyle çarpıcı bir şekilde açıklamışlardır.

Aslında yaşam koşullarının kötü olması kadınları ve çocukları daha fazla etkiler(23,28). Kadınlar su taşımak, yemek yapmak için ateş yakmak ya da yaşadıkları yerleri temiz tutmak gibi bazı zorluklarla doğrudan uğraşmak zorundadırlar. Yaşadıkları yerlerle ilgili bu zorluklar para biriktirme baskısı ile birleşince işçilerin yetersiz beslenmelerine sebep olur (24). Dolayısıyla özellikle çocukların bulaşıcı hastalık, gelişim bozuklukları gibi sorunlarla daha fazla karşılaşmaları mümkündür. Aynı zamanda yaşam koşullarındaki bu zorlukların tamamı işçilerin erken yaşlanmalarına neden olmaktadır. Nitekim araştırma sırasında görüşülen işçilere dair en çarpıcı noktalardan birisi bu işçilerin olduklarından çok daha yaşlı görünmeleridir. Bu bulgu daha önceki araştırmalarda da yer almaktadır (28).

Yaşama koşullarının zorluğu itibariyle mevsimlik tarım işçileri en temel haklardan olan, Avrupa Sosyal Şartı’nda yer alan sağlığın korunması hakkı ve konut hakkından yoksundurlar. Temel yaşam haklarından yoksunluk sadece belirli bölgelerde çalışan mevsimlik tarım işçilerine özgü değildir. Türkiye’nin genelinde bu işçiler aynı problemle karşılaşılır. Adana’da mevsimlik tarım işçileri üzerine araştırmasında Özbek’e göre, “Birleşmiş Milletlerin İnsani Gelişim İndeksi’ne göre normal ve sağlıklı evden yoksunluk, yoksulluğun en önemli göstergelerinden birisidir. Bu açıdan Türkiye’de gecekondularla açıklanan kentsel yoksul mahallelerdeki barınma koşulları, bu kentsel yerleşimlerde yoksulluğun esas göstergelerinden birini oluşturur. Tuzla’da (Adana) yaşayan insanların durumları gecekondular mahallesinde yaşayanlardan çok daha kötüdür çünkü evlerinin dört duvarı bile yoktur” (36).

Yaşam koşullarına yönelik hak kayıpları sadece barınma yerleri ile sınırlı kalmaz. Aynı zamanda işçiler çalıştıkları dönemlerde sağlık hakkından da önemli ölçüde yoksundurlar. İşçiler acil haller dışında sağlık birimlerine gitmediklerini ifade etmişlerdir. Ancak bunun sebebi giderleri karşılayacak maddi kaynaklara sahip olmamalarının yanında sağlık personelinin kendileriyle ilgilenmediği yönünde bir düşünceye de sahip olmalarıdır. Örneğin mevsimlik tarım işçisi bir kadın bir buçuk yaşındaki kızı hasta olduğunda ilaçları Adana’daki yakınlarından istemiş. Karasu’da doktora gidecek ve ilaç alacak paraları

yokmuş. Ayrıca Karasu'daki sağlık personeline, yeterince ilgilenmedikleri için, güvenmediğini de belirtiyor. İlaçlar gelinceye kadar bir süre yiyeceklerle ve kendi yaptıkları bitkisel karışımlarla çözüm bulmaya çalışmışlar. Personelin kendilerine yönelik ilgisiz, hatta kötü davrandıklarını düşünerek sağlık kurumlarına gitmemeleri mevsimlik tarım işçileri ile ilgili bazı çalışmalarda da yine ortaya çıkan bir sonuçtur. İşçilerin buldukları en yaygın çözüm de doğrudan eczaneye gidip ilaç almaktır (28,37).

Sağlık hizmetlerine erişim konusunda işçilerin, personelin ayrımcı davranışlarından bahsetmeleri hakların kâğıt üzerinde verilmesinin hatta bunların düzenli denetiminin çözüm olamayacağını göstermektedir. Dolayısıyla sosyal haklardan bahsederken bu hakların sağlanması ile doğrudan ilgili kurumların personellerinin bireysel yaklaşımlarının ne kadar önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. Eğitim, sağlık, adalet ve güvenliği yerine getirmekten sorumlu personelin bu hizmetlerin sunumunu “insani” sınırlar içinde sağlayıp sağlamadığı üzerinde durulması gereken bir konudur.

Sonuç

Bu kısa çalışma, mevsimlik tarım işçilerinin Türkiye’de işçiliğin dönüşümü bağlamında ele almakta ve Karasu mevsimlik fındık toplama işçilerinin verdiği bilgiler ile bu dönüşümü bütünleştirmektedir. Karasu ilçesi ülkemizde fındık tarımının yoğun olarak yapıldığı bölgelerden sadece birisidir. Fındık üretimin yoğun olarak yapıldığı diğer yerlere olduğu gibi buraya özellikle yaz aylarında binlerce işçi çalışmak için gelmektedir. Tıpkı Anadolu’nun birçok yeri gibi mevsimlik tarım işçilerinin çoğunlukla mart-kasım aylarında hızlı bir göçmenlik sürecine katılırlar. Bu süreç sadece mevsimlik tarım ilişkilerinin çalışma ilişkilerinin yoğunluk kazandığı bir dönem değildir. Bu dönem içinde mevsimlik tarım işçileri toplumsal anlamda da birçok ayrımcılığa maruz kalırlar. Ailelerin parçalandığı, çocukların eğitimsiz kaldığı, sosyal ve sağlık güvencelerinin bulunmadığı ve bunların üstüne çalışmak için gelinen bölgenin yerleşikleri tarafından tacize, ayırıma tabi tutulmalarının olduğu bir dönem her yıl yeniden tekrarlanmaktadır. Bu bağlamda Karasu ilçesinde mevsimlik tarım işçilerinin çalışma ve yaşama koşullarının zorluğu daha geniş bir fotoğrafın sadece bir karesidir. Mevsimlik tarım işçilerin çalışmak için gittikleri her yerde benzer sorunları yaşadıklarını konuyla ilgili yapılmış farklı araştırmalardan görülmektedir.

Karasu, fındık toplama işçilerin anlatımlarına göre, yerli halkın davranışları, çalışma koşulları, yaşam şartları açısından kimi yerlerden daha iyi kimilerinden daha kötüdür. Ancak her halükarda bir süre kalınacak, katlanılacak herhangi bir yerdir Karasu. Bölgede yaşayanlar açısından durum farklı değildir. Güneydoğudan gelen mevsimlik tarım işçileri yaklaşık iki aylığına gelen dilleri kendilerinden farklı, kalabalık yaratan ancak bir süreliğine katlanılan, yaptırılan işten sonra ayrılması gereken gruplardır. Yani yerli halkın gözünde gelenler dışarıklı, kısaca yabancıdır. Ayrıca bu işçilerin tercih edilmelerinde en önemli ölçüt, söz konusu işçilerin fındık fiyatlarının düşüklüğü karşısında toplama maliyetini yerli işçiye göre daha düşük tutacak bir seçenek oluşturabilmeleridir. Bu önemli ölçüde güneydoğulu Kürt işçilerin tercih nedeni olarak da görülmektedir.

Çalışma ilişkileri, yaşam koşulları açısından karşılaşılan zorlukların mevsimlik tarım işçileri ile sınırlı kalmadığı açıktır. Kentsel alanlarda güvencesiz olarak çalışan geçici işçilerin sorunları ve çalışma ilişkileri bütünü ile benzer bir durumu yansıtmaktadır. Yani çalışma yaşamlarında karşılaştıkları sorunların önemli bir kısmı ancak çok geniş çaplı bir yasal, sosyal anlamda iyileştirmelerle birlikte düşünülebilir.

Mevsimlik tarım işçilerininin kentsel alanda güvencesiz çalışanlardan ayrılan en önemli nokta bizce tarım işlerinde denetimi sağlayan bir aracı kurumun bulunmasıdır. Bu bağlamda araçların üstlendikleri rolün düzenlenmesine ihtiyaç vardır.

Mevsimlik tarım işçilerininin barınma yerlerine ilişkin ciddi sorunlar bulunmaktadır. Ancak bu konuda iki önemli bakış açısı sorunun çözümünü zorlaştırmaktadır. Birincisi işçilerin geldikleri yerlerde yaşam koşullarını ve barınma yerlerinin, işçilerin çalıştıkları yerlerdeki yaşam koşullarından farklı olmadığı, yani işçilerin zaten bu koşullarda yaşamaya alışkın oldukları tarzındaki düşüncedir. Diğeri ise daha dolaylı olarak barınma koşullarının düzeltilmesi halinde tarım işçilerinin çalıştıkları yerlere yerleşip kalacakları endişesidir. Bu endişe de özellikle yerli halk tarafından yaşanır. İki bakış açısı birlikte düşünüldüğünde farklılıklar üzerinden bir sosyal dışlanma ve “ötekileştirme” görülmektedir.

Bu konuda mevsimlik tarım işçileri dışında da güneydoğudan gelen işçilerin işgücü piyasalarında belirgin bir ayrıma tabi tutulmaları ile karşı karşıya olduğumuz düşünülmektedir. Ancak bunların dışında devletin onların çalışma yaşamlarına çok fazla müdahil olmamalarından kaynaklı bir dizi sorun ortaya çıkmaktadır. İşçilerin yaşadıkları

ağır sorunları, yoksunlukları ortadan kaldırmının yolu belki de önce devletin temel bazı düzenlemeleri yerine getirmesi ve çalışanları koruyucu önlemleri alması beklenir.

Kaynakça

1. Clastres P., “Devlete Karşı Toplum” Ayrıntı Yayınları, 1991,152-169.
2. Foeken D. and Tellegen N., “Proletarianisation, Land, Income and Living Conditions of Farm Labourers in Kenya”; The Journal of Peasant Studies, 1997;24: 296-313.
3. Brass T., “Immobilised Workers, Footloose Theory” The Journal of Peasant Studies, 1997;24:337-358.
4. Gürsoy Ö.B., “Bir Yaşam Biçimi Olarak Sosyal Dışlanma: Türkiye’de Mevsimlik Tarım İşçileri, içinde: Sınıftan Sınıfa” Der. Ayşe Buğra, İletişim Yayınları, 2010: 33-65.
5. Şeker M., “Türkiye’de Tarım işçilerinin Toplumsal Bütünleşmesi” Değişim Yayınları, 1986.
6. Martin P.,”Mexican Workers and U.S. Agriculture: The Revolving Door” International Migration Review, 2002;36:1124-1142.
7. Tekeli İ. ve Erder L., “Yerleşme Yapısının Uyum Süreci Olarak İç Göçler” Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1978.
8. Hoggart K. and Mendoza C., “African Immigrant Workers in Spanish Agriculture” Sociologia Ruralis, 1999; 39:538-562.
9. Kandel W.A. and Donato K.M., “Does Unauthorized Status Reduce Exposure to Pesticides? : Evidence From the National Agricultural Workers Survey” Work and Occupations, 2009; 36:367-399.
10. Rye J.F. and Andrzejewska J., “The Structural Disempowerment of Eastern European migrant farm workers in Norwegian Agriculture” Journal of Rural Studies, 2010;26:41-51.
11. Akçay A., “Toprak Ağalığından Kapitalist İşletmeciliğe Türkiye Tarımında Büyük Topraklı İşletmeleri” İçinde: 75 Yılda Köyden Şehirlere, Der. Baydar O., Tarih Vakfı, 1999: 115-131.
12. Diyarbakır Sanayi Odası “GAP Bölgesi’nde Arazi Mülkiyet Yapısı” İçinde: 75 Yılda Köyden Şehirlere, Der. Baydar O., Tarih Vakfı, 1999: 80-83.
13. Kıray M., “Sosyo-Ekonomik Hayatın Değişen Düzeni: Dört Köyün Monografik Karşılaştırılması” İçinde: 75 Yılda Köyden Şehirlere, der. Baydar O., Tarih Vakfı, 1999:151-162.

14. Tümertekin E., “Türkiye’de İç Göçler” İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1968.
15. Erder S., “Kentsel Gerilim”, umag, 1997.
16. İçduygu A. ve Sirkeci İ., “Cumhuriyet Dönemi Türkiye’inde Göç Hareketleri” İçinde: 75 Yılda Köyden Şehirlere, der. Baydar O., Tarih Vakfı, 1999: 249- 268.
17. Kıray M., “Gecekondu: Az Gelişmiş Ülkelerde Hızla Toprakdan Kopma ve Kentle Bütünleşme” İçinde: Toplumbilim Yazıları, Gazi Üniversitesi, 1982: 339-350.
18. Kaya A., “Türkiye’de İç Göçler Bütünleşme mi Geri Dönüş mü?” Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009.
19. TESEV, “Zorunlu Göç İle Yüzleşmek: Türkiye’de Yerinden Edilme Sonrası Vatandaşlığın İnşası” (2.b.), Kurban D., Yüksek D, Çelik A.B., Ünal T., Aker A.T., TESEV Yayınları, 2008.
20. Kurban D. “Mevsimlik İşçiler: Zorunlu Göç Mağdurları” BİA Haber Merkezi, 2007 <http://bianet.org/biamag/bianet/100867-mevsimlik-isciler-zorunlu-goc-magdurlari> (erişim:23/06/2010).
21. Çetinkaya Ö., “Farm Labor Intermediaries in Seasonal Agricultural Work In Adana-Çukurova” Ortadoğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)
22. Akbıyık N., “Türkiye’de Tarım Kesiminde İşgücü Piyasalarının Yapısı” Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 2008; 24:220-238.
23. Ercan G., “Ankara-Polatlı Örneğinde Sosyal Dışlanma Açısından Mevsimlik Tarım İşçiliği” Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2009; 1: 3-35.
24. Özbekmezci Ş. ve Sahil S. “Mevsimlik Tarım İşçilerinin Sosyal, Ekonomik ve Barınma Sorunlarının Analizi” Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi, 2004; 19: 261-274.
25. Radikal Gazetesi “Fındık İşçileri İsyanda: Köle Değiliz” 14.08.2009, <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalDetay&ArticleID=948947&Date=13.06.2010&CategoryID=80> (Erişim 13/06/2010).
26. Gürsel S., “Anadil Ayrımında İşgücü Piyasası Konumları” araştırma notu 09/60, 2009, Betam, <http://betam.bahcesehir.edu.tr/tr/2009/12/anadil-ayriminda-iscucu-piyasasi-konumlari/arastirmanotu060/> (Erişim 18/05/2010).
27. TÜİK “Tarımsal İşletmelerde Ücret Yapısı 2010” TÜİK Haber Bülteni. Sayı: 91. <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=8497> (erişim: 14/05/2011).

28. Yıldırak N., Gülbuçuk B., Gün S. ve ark., “Türkiye’de Gezici ve Geçici Kadın Tarım İşçilerinin Çalışma ve Yasam Koşulları ve Sorunları” Tarım-İş, 2003.
29. TÜİK “Hanehalkı İşgücü Araştırması 2011 Ocak dönemi sonuçları” TÜİK Haber Bülteni. Sayı:79. <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=8485> (Erişim: 14/05/2011).
30. TÜİK “2009 Yoksulluk Çalışması Sonuçları” TÜİK Haber Bülteni. Sayı:3. http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?tb_id=23&ust_id=7 (Erişim: 14/05/2011).
31. Oguz K., “Social Security of Casual Agricultural Workers in Turkey” 2007, <http://www.issa.int/Resursy/Conference-Reports/Social-security-of-casual-agricultural-workers-in-Turkey> (Erişim: 11/6/2010).
32. Radikal Gazetesi “Mevsimlik Facia: 9 ölü” 13.04.2008, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=252847> (Erişim: 13/7/2010).
33. Birgün Gazetesi “Tarım İşçileri Kaza Geçirdi: 26 Yaralı” 16.08.2010, http://www.birgun.net/workers_index.php?news_code=1281968092&day=16&month=08&year=2010 (Erişim: 30/01/ 2011).
34. Evrensel Gazetesi “Kazada Ölen 11 İşçi Toprağa Verildi” 28.01.2011, http://evrensel.net/haber.php?haber_id=81831 (Erişim: 30/01/ 2011).
35. Bursa Tabip Odası “Mevsimlik Tarım İşçilerinin Barınma ve Sağlık Sorunları, 2010” <http://www.bto.org.tr/sunular/mevsimliktarim%20iscilerinin%20barinma%20kosullari.pdf> (Erişim: 27/01/2011).
36. Özbek A., New Actors of New Poverty: The “Other” Children of Çukurova, Ortadoğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.(Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)
37. Nuhoglu Ş., “Gazap Fındıkları” Express Dergisi, 2003; 31:26-40.
38. Keskin D., “Mevsimlik Gezici Tarım İşçilerinin Yasalar Karşısında Konumu , Tanımı ve Çalışma Koşulları”, 2011, Mevsimlik Tarım işçileri çalışma grubuna(MİGA) gönderilen bilgilendirme notu.
39. Toprak Z., “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Adana’da Amele Buhranı ve Amele Talimatnamesi” Toplumsal Tarih, 1997; 41:7-13.

¹ Bu olgu tarımda makineleşmenin yoğun olarak yaşandığı gelişmiş batı ülkelerinde benzer bir nitelik taşır. Örneğin makineli bağ bozumu Fransa’da son yıllarda çok sık rastlanan bir toplama yöntemidir. Makineleşme öncesinde yoğun olarak mevsimlik göçmen işçi kullanılmakta idi.

²Devletin bu alanda düzenleme yapmaya yönelik olarak iki girişimi olmuştur. “Mevsimlik Gezici Tarım İşçilerinin Çalışma ve Sosyal Hayatının İyileştirilmesi” 2010/06 tarihli genelgesi Resmi Gazete’de 24 Mart

2010'da yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Ancak bu genelge mevsimlik tarım işçilerinin sorunlarına çözüm bulmak yerine işçilerin göçlerini bir güvenlik sorunu olarak algılama eğilimi ile dikkat çekmektedir. Ayrıca "Tarımda İş Aracılığı Yönetmeliği" 27.05.2010 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

³ D. Keskin'in belirttiğine göre bu tarım araçlarına Çukurova'da elçi, elçibaşı, Ege'de dayıbaşı, Nazilli'de enar, incir işletmelerinde baladur, Trakya'da dragoman, Balıkesir'de kâhya, çavuş, Antep'te Maraş'ta başcıl denmektedir (38)

⁴ Sadece görülen işin niteliği gereği 30 günden az süren bir iş olması isterse işyerinde çalışan işçi sayısının 50 ve altında olması nedeni ile İş Kanunu kapsamına giremeyen mevsimlik gezici tarım işçilerine Borçlar Kanunu'ndaki "hizmet sözleşmesi" bölümünü oluşturan hükümler uygulanacaktır. Ancak gerek İş Kanunu (4857 sayılı) gerekse Borçlar Kanunu'nun işçi-işveren ilişkilerini düzenleyen hükümlerine karşın ailece barınma, sağlık sorunları, küçük çocukların bakımı vb. birçok özel durumdan kaynaklanan gereksinimleri karşılayacak düzenlemeler bulunmamaktadır (38).

⁵ Mustafa Aslan'ın mevsimlik tarım işçileri ile gerçekleştirdiği görüşmelerin notları.

⁶ İşçi arzının yeterli olmadığı, tarımsal üretimin de ülke ekonomisinde önemli olduğu zamanlarda işçi azlığı sorununu ortadan kaldırmak için çözüm üretildiği geçmişte görülmüştür. Örneğin 1920lerde Adana'da pamuk üretiminde temel sorunlardan birisi işgücü açığıydı. Üretici zaman zaman 'amele buhranı' ile karşılaşır, yüksek ücret ödemek zorunda kalırdı. Bu durumu ortadan kaldırmak için yayınlanan talimatnamede işçilerin çalışma dönemlerinde yaşadıkları sorunlara dair oldukça net çözümler sunulmuştur (39).

⁷ Araştırma esnasında fındık işçilerinin bir bölümünün iş bulamadan geri döndükleri veya geri dönmeyip farklı işlerde istihdam imkanı aramaya devam ettikleri görülmüştür.

⁸ Önceleri ezanla başlayan çalışma saatlerinden bahsedilir. Hatta bazı toprak sahiplerinin vaktinden önce "amele ezanları" okutarak işçileri erken işbaşı yaptırdıkları söylenmektedir (22).